

MÕTLEVA MEHE REISIKIRJAD: RAAMATUTÄIS ESSEISTLIKKU MÕTTELUGU

Karl Ast Rumor. Lääs-Ida-Lääs. Maailma lõpus II. Eesti mõttelugu 81. Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2008. 383 lk.

„Eesti mõtteloo” peatoimetajal Hando Runnelil on põnevaid mõtteid. Karl Ast Rumorist olen alati rohkem teada tahtnud, kui tean, aga mõte see mees mõtteloo sarja autorite hulka võtta tundus esimesel pilgul ikkagi ootamatu. Külalaps tuli kahtlemine ka sellest, et seda eelmise sajandi tippintellektuaali ja -kirjanikku liiga vähe tuntakse. Globaalne biograafia, selgema keskendusega jäänud tegevus ja looming.

Mitteilukirjandusliku Karl Ast Rumori mittetundmise asjaolud on iseenesest piisavalt objektiivsed: pika aja jooksul sündinud rohke publitsistlik looming ajakirjanduses hajali, autor pikka aega keelatud tegijate nimekirjas. Nüüd räägivad raamatud ise (esialgu kolmest kaks) sõnakalt nii autori kui ka väljaandja eest.

Karl Ast Rumori äraolek algas aastal 1933 ning oli pikki aastaid vabatahtlik, meelsusest ja poliitilisest protestist tingitud. Eestist lahkumise asjaolud on analüüsivalt kõneks triloogia esimest raamatut lõpetavas tagasisivaates „Demokraatliku Eesti loojakul”, mis oleks sobinud ka käesoleva raamatu alustuseks. „Lääs-Ida-Lääs” laseb meil jälgi, missuguseid ühiskondlikke ja vaimseid ülesandeid vabatahtlik maapagula ne aastatel 1933–1940 endale võttis, mida ta tollases rahvusvahelises poliitikaailmas oluliseks pidas, mida asjadest

mõtles, kuidas aru sai. Saatesõnas ütleb koostaja, et raamat esitab „mõistliku valiku autori ajaleheartikleist ja erakirjadest, et valgustada tänasele lugejale maailma, milles elati aastatel 1933–1940” (lk 7). Peale paari erandi (Looming, Varamu) on „Lääs-Ida-Lääs” kokku pandud päevalehes Uus Eesti ilmunud kirjutistest.

Vabatahtlikule Eestist äraolekule, mille ajakirjanduslikke tulemusi käesolev raamat tutvustab, järgnes Teisest maailmasõjast alanud sunnitud maapagu, mis jäi eluaegseks. Omamoodi tulevikuvaate leiab Ast Rumori kirjust Tuglasele (11. VI 1940), millega raamat lõpeb. Ast Rumor ei kahelnud tookord, et – nagu ta kirjas ütleb – tuleb „hirmus sõda”, milles vana maailm endisel kujul püsima ei jää: „Lääne kultuur puruneb” (lk 374).

Ast Rumori lugeja teab, et tema puhul ei välista kaine analüüs rääkimist kogetud elamustest. Kolme aheldatud vangi nägemine Palestiinas saabumisel vallandab mälestused 1905. aastast Eestis: „Läbi tundnud ja üle elanud kõik selle, ei saa ma ka siin jääda tuimaks, osavõtmatuks pealtvaatajaks. Mul hakkab lõpmata hale meel nii araablastest kui ka juutidest” (lk 206–207).

Tuglasele kirjutades jõuab Ast Rumor eesseisva traagilise aja läbielamiseni ning seda ehtrumorlikul viisil: „Inimene ei saa mõelda ainult mõistusega. Ta mõtleb kogu oma olemusega: instinktidega, tundmustega, harjumustega, kogemustega, maitsega ja alateadvusega. Meie juures – vähemalt

minu juures – on kogu see suur kompleks takerdunud täielikult möödunud sajandi ja käesoleva sajandi algusaastate tõekspidamistesse ning ideoloogiasse. Ma ei mahu ühiskonda, kus puudub isikuvabadus.” Isiklikule tulevikule mõteldes oli küpsenud kindel otsus Euroopast lahkuda, sai Tuglas teada (lk 374–375).

Seda Ast Rumor kohe ka tegi. Pärast pikemat peatumist Brasiilias möödus viimane elukümnend New Yorgis. Kirjanikul valmisid kaks tõhusat mälestuste-raamatut ja osa kolmandastki. Jätkas ka poliitiline publitsist, kelle kirjutisi loeme loodetavasti triloogia lõpuraamatust. Mõtteloolise Ast Rumori karakteri püsivusest, nagu me seda triloogia kahes esimeses raamatus tundma õppinud oleme, võiks aimu anda katke ühest 1968. aasta veebruaris kirjutatud kirjast. Mälestuste kirjutamine oli takerdunud ja memuarist püüdis Valev Uibopuule seletada, mispärast:

„Mu huvi kuulub kogu maailmale, mitte ühele rahvale või rahvusele. Meie sajand on sõdade, vägivalla ja rahvating rahvumõrvade sajand. Tahaksin tegev olla, karjuda ja protestida. Aga kelle vastu sa protestid, kui sul kuuldavat häält pole! Maailm on paranoikute käes. Nad on mõtetelt sundideede vangid, tegelikult – robotid. Tahan elada selleks, et näha, kuhu suunavad paranoikud maailma” (kiri 28. II 1968).

Ast Rumori kirjades, kuipalju neid lugenud olen, on ta inimesena hästi nähtaval. Seesama juures- ja nähtaval-olek rikastab oluliselt ka triloogia teise raamatu rännu- ja poliitilist publitsistikat.

Kui „Lääs–Ida–Lääs” huvitab ja eelmine Ast Rumori raamat „Maailma lõpus” lugemata on, tuleks nimelt triloogia esimesest raamatust pihta hakata. Triloogia lähtekohaks ja aineks on inimese elu ja elulugu. „Maailma lõpus” saatetekstis ütleb Hando Runnel, et kolmekõiteliseks kujunev sari on sisult „autori reisikirjeldus läbi omaenese elu,

mis pole kaugeltki ainult omaenese oma, ja läbi selle imeliku, korrastamata, ja raskesti korrastatava maailma, kus tuli elades viibida” („Maailma lõpus”, lk 10).

Missugune oli Ast Rumori vahekord maailmaga? Tekib kiusatus ütelda, et juba eelmise sajandi esimesel poolel, kui ta Aafrikas, Euroopas ja Aasias rännates meie jaoks selle raamatu kirjutas, oli ta maailma nägemises ja mõistmises oma ajast ees. Pilt, mis teda huvitas, mida ta nägi ja vahendas, oli rõhutatult rahvusvaheline, pikemaajalisi arenguid kompav, globaalsust aimav. Ast Rumor võis olla ja oli sisseelav ja süvenev vaatleja („Islami naine”, etüüdid tšehhidest rahvusena, pildid jaapani kultuurist). Ei saa lihtsalt üle lugeda sellest, kuidas ta vene klassikalise kirjanduse toel on iseloomustanud tšehhi rahvuskarakterit: „Ta on slaavlane Turgenevi ja Tšehhovi, ent mitte Dostojevski ja isegi mitte Tolstoi vaimus” (lk 121).

Kaasahaarav on aktuaalsete poliitiliste arengute jälgimine ja nendega kaasamõtlemine. Järelduste põhjendamine oli enesestmõistetav ning konkreetset ainet selleks jätkus. Olgu näiteks, kuidas 1936. aastal Saksamaal nähtu lubas rääkida suure sõja võimalikkusest: „Aga fakt on, et saksa rahvas ei mõtle enam, ei taha mõelda: ta piirdub käsutäitmisega. Teda võib viia kõikjale, maa- ja meresõtta, tulle ja tinna” (lk 76). Rohkeid märke totalitaarsest mõtteviisist leiab Ast Rumor aasta hiljem ka Itaaliast (lk 161).

Kas raamat annab põhjust ka kirjanik Ast Rumorit meelde tuletada?

Publitsistika ja ilukirjanduse piiri haprusele on koostaja tähelepanu juhtinud, aga küllap paneb lugeja seda ka niisama tähele. Elavate dialoogiliste piltidena on lahendatud mitmed peatükid reisikirjas „Muljeid Pekingi teekonnalt“ ja mitte üksnes seal. Loen Doonau külluslikku pildistust („Buda-

pestis ja Ungaris”) ja aiman, kui huvitav just kirjanikul seda kirjutada oli. Ei saa mitte märgata, et poliitikas huvitab Ast Rumorit inimene, kes võib olla nii poliitika subjekt kui ka objekt. Inimese ja ühiskonna suhete silmaspidamine viib mõtteloolise haardega üldistusteni: „Chiang Kaisheki isiklikust saatusest näeme, et ühiskonna arenemise loogika on tuhat korda tugevam inimese mõistusest ja inimese tahtest. Kavaldatagu nii palju kui tahes, ajaloo arengut ei kavalda keegi üle. Olukord ise dikteerib ajaloolisele isikule ülesande ning tegutsemise suuna. Inimene peab oma missiooni täitma, ükskõik kas see talle meeldib või mitte” (lk 283).

Kirjanik Rumori kummalisest tõrjutusest Ast Rumori teiste rollide kõrval kirjutasin „Maailma lõpus” ilmumisel (Keel ja Kirjandus 2007, nr 10). Riivamisi, aga ülintrigeerivalt tuleb see teema esile ka käesolevas raamatus, just artikleid toetama valitud kirjade kaudu. Kirjas oma esimesele naisele Almale, mis kirjutatud kohe Eestist lahkumise järel 1934. aasta algul Marrakechis, on peateemaks kirja saaja väljavaated Marokos arstina töötama hakata. Kas olla üllatunud, et jutt ka kirjutaja enda kavatsustele kaldub ja niiviisi kirjani-kuni jõuab? Ast Rumor teatab, et tal on „suur isu” äri teha ja et on usku selle

ettevõtmise edukusse: „Kui tõesti nii läheks, nagu praeguste väljavaadete põhjal oletada võib, siis võiks umbes viie-kuue aastaga end kindlustada ja hakata lõplikult ainult kirjanikuks (lk 26, minu sõrendus – Ü. T.).

Miks ammune soov lõplikult ainult kirjanik olla tookord täide ei läinud, see raamat ei ütle. Jäägu siis ka lahtiseks, kas soov end ainult kirjanikuna tunda ülepea kunagi täide läks. Oli niisugune täideminek tema isikueelduste puhul ülepea võimalik?

Soovi tõsiduses ei pea me ometi kahtlema. Kirjanikuks olemine tuli tulevikuvisionides aina uuesti esile. Otsus Euroopast lahkuda, millest ta teatas 1940. aastal kirjas Tuglasele, oli eespool juba jutuks. Teadet lahkumisotsusest täiendas kujutus oma sõjajärgsest tulevikust: „Ma ei taha enam ei poliitikat ega võitlust. Tahaksin ainult veel konserveeruda vanas maailmas. Peaks mul pärast sõda korda minema omandada kusagil üsna mahajäänud kolka tükike maad ühes jõesuudme või järvega, siis laskuksin sinna nagu elevant oma elementi, kasvataksin banaane, püüaksin kalu ja kirjutaks ning kirjutaks miskit säärast, mida enam keegi ei vaja ega loe” (lk 375).

ÜLO TONTS

DOKTORIVÄITEKIRI TERMINOLOOGIA JA TÖLKIMISE TEEMAL

Arvi Tavast. The translator is human too: a case for instrumentalism in multilingual specialised communication. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 21. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008. 225 lk.

16. detsembril 2008 kaitses Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja Arvi Tavast tee-

mal „Ka tõlkija on inimene: mitmekeel- se oskussuhtluse instrumentalistlik käsitlus”, vastuväitleja oli professor Maria Tutre Vilhena Costa Portugalist. Ingliskeelsel väitekirjal on pikk eesti- keelne kokkuvõte.

Töö koosneb tinglikult kahest teema- poolest, millest üks puudutab oskus- sõnastikke ja teine tõlkimist. Mõlema ühine küsimus on see, kas neile lähene-

da keelekeskselt või instrumentalistlikult. Esimesel juhul oleks aluseks A. Tavasti väljenduses piibellik arusaam, et alguses on sõna, ning teadus lihtsalt uurib keele kui inimesest sõltumatu nähtuse omadusi, tähendusi jne. Ühtlasi saab selle põhjal anda hinnanguid inimeste keelele (kas see on õige või vigane). Vastandlikku lähenemist nimetab A. Tavast instrumentalistlikuks. Selle kohaselt on keel üks inimsuhtluse vahendeid, mida kasutatakse kindlal eesmärgil. Keelt saab hinnata üksnes sel määral, mil ta täidab suhtluseesmärke.

Sõnastiku koostamisel väljenduvad nimetatud põhimõttelised erinevused selles, kas võtta lähteks sõnad, selgitada nende tähendused ja suhted teiste sõnadega (semasioloogiline lähenemine), või võtta aluseks mõisted, leida neile vastavad sõnad, sh sünonüümid, ja esitada need sidusa sõnastikuna (onomasioloogiline lähenemine). A. Tavasti jäägitu poolehoid kuulub teisele lähenemisele, kuigi ta tunnustab, et praktika on valdavalt vastupidine. Ta näitab ilmekalt, et esiteks kipub suur osa haritumaidki inimesi samastama sõnad mõistetega (mis selgub sageli sedalaadi väidetest, et eesti keeles „vastavad mõisted puuduvad”), ja teiseks, kui deklareeritaksegi sõnastiku koostamise mõistepõhisust, siis sõnastiku analüüs reedab siiski teistsugust lähenemist. Iseloomulikeks tunnusteks on rippuvad viited (artiklitele, mida sõnastikus tegelikult polegi), sünonüümivastuolud (artiklitest ei selgu näiteks, kas tegu on sünonüümidega, sest kas definitsioonid või vasted on vastuolulised) või muud ebajärjekindlused (vasted asendatakse definitsioonidega või antakse neid igaks juhuks hästi palju, lastes kasutajal ise mõistatada sobivat vastet). A. Tavast vaatleb mõisteline sõnaraamatu tüüpe: 1. vormiliselt mõisteline sõnastik, kus terminid on järjestatud eriala mõistesüsteemi

alusel; 2. süstemaatilise terminitöö tulemusel saadud sõnastik (esitab kõik vastava valdkonna terminid ja seostab need omavahel); 3. tehniliselt mõisteline sõnastik (koostamisel on aluseks mõistepõhine andmebaas, mis teisedatakse näiteks tähestikuliseks sõnastikuks, koos sünonüümide jm viiteartiklitega); 4. klassifitseerimata sõnastik, kus koostamisprintsip jääb arusaamatuks. Eesti-vene koolisõnastike projekti kogemustest järeltab Arvi Tavast, et kuigi koostajate käsutuses oli tehniliselt mõisteline tööriist (andmebaasiprogramm), ei suutnud paljud end sõnakesksest lähenemisest lahti rebida (isegi ja iseäranis reaalaraladel).

Tõlkimisel väljendub dilemma küsimuses, kas tõlgitava tekstil on sõltumata autorist ja sihtrühmast mingi tähendus iseeneses ning kogu tõlkimise kunst taandub ühe ja ainsa õige sisu edasiandmisele või on tõlkimine autori suhtlustaotluse võimalikult adekvaatne edasiandmine teises keeles, võimaldades selles keeles lugejale või kuulajale avaldada samasugust mõju nagu lähteteksti lugejale ja kuulajale. Tõlkija ülesandeks on sel juhul kindlaks teha autori taotlus, dekodeerida see läbi kõigi keeletasemete ortograafiast pragmaatikani ning kodeerida see sihtkeelsesse teksti samuti läbi kõigi keeletasemete, ent vastupidises järjekorras. Tõlkijal on seejuures oma suhtlustaotlus, mida ta püüab sihtkeeles väljendada. Iseenesestki mõista pooldab Arvi Tavast siingi instrumentalistlikku lähenemist (ehk funktsionaalset radikalismi, nagu ta sissejuhatuses väljendub) ja ta vaatleb selle võimalikkust kahes uuringus.

Esimeses püüab ta tuvastada tõlkijate endi deklareeritud hoiakute ja sihttekstis näha olevate tegelike tõlkeotsuste seost (otsuseid tuli teha just keelekesksuse-instrumentalismi skaalal). Proovitõlgete põhjal selgus, et tõlkimisel tehtavad valikud ei näi sõltuvat

sellest, kas katsealune on tõlkimist õppinud või mitte. Originaali sisuvigade parandamise osas oli näha, et need, kes ei pidanud vigade otsimist tõlkija ülesandeks, tegid keskmisest keelekesksemat tõlget, kuigi parandasid paar ilmset sisuviga, seda ise tähele panemata. Veel suurem seos oli aga tõlke olemuse mõistmise ja tegeliku rakenduse vahel: need, kes pidasid tõlkimist üksnes sõnadele vastete leidmiseks, ka tõesti tõlkisid nii.

Teise uuringu eesmärk oli tuvastada tõlke hindamise kriteeriume tõlkebüroodes ja suurtes rahvusvahelistes firmades. Nagu selgus, ei olnud need kuigi ühtlased, ära segati tõlkekvaliteet ja tõlkimise kui teenuse kvaliteet. Originaali sisuvigade parandamises ei oldud samuti üksmeelel, kuigi peaaegu alati jõuti lõpuks tõdemuseni, et kõige tähtsam on siiski kliendi rahulolu. Rahvusvahelistes firmades kehtivates tõlke hindamise kriteeriumides on mitmesuguseid erinevusi, ent ühine on see, et vigu liigitatakse hindamiseks, mitte niivõrd tõlkijale sisulise tagasiside andmiseks. Vigade põhjusi eriti ei otsita, kuigi hindamiseks jäetakse piisavalt aega.

Instrumentalistlikku tõlkimisele lähenemist illustreerib A. Tavast arvuti-võrkudes toimiva suhtlusega, milles funktsioneerib terve rida teisendus-protokolle. Nagu ta toonitab, on tõlkijal

oma suhtlustaotlus, järelikult ka suurem vastutus ja kõrgem enesehinnang, mis peaks teda selgelt eristama masin-tõlkesüsteemidest. Kirjaliku tõlke hindamisel peab A. Tavast oluliseks tagasiside võimalust ja vigade täpsemat liigitust (vigu saab jagada kõige üldisemalt dekodeerimis- ja kodeerimisvigadeks, s.t tekstist puuduliku arusaamise ja puuduliku sihtkeelse väljenduse vigadeks; edasi saab kasutada täpsemaid jaotusi ning hindamine muutub sellega ühtlasemaks ja lihtsamaks).

Paljude viimaste aastate doktoriväitekirjade hulgas on Arvi Tavasti oma üks väheseid (ei julge öelda, et ainus), mis sõandab mõtiskleda keele enda olemuse üle ning teha seda kaasakiskuvalt. Väitekirja retsensendid ja oponent tõstsid esile ulatuslikku empiirilist materjali, mida tõlketooriat käsitlevates töödes on harva näha.

Vahendikesksuse kreedo on Arvi Tavasti töös nii tugev, et selles aimub ka maailmaparandamise soove, sest nagu ta ise mõonab, on keeleteaduse peavool seni käsitanud keelt abstraktse süsteemina. Uue toimiva paradigma väljatöötamine ei ole kahtlemata kerge, aga lootust siiski on. Selleks tuleb värskele doktorile üksnes jõudu soovida, et väitekirja oleks tulevaste käsitluste eelvaateks.

PEETER PÄLL